

Ansætser til en diskussion af køn, omsorgsudøvelse og investeringen af en uinteresseret god vilje¹

Morten Nørholm, ph.d.-stipendiat
Institut for Pædagogisk Sociologi
Danmarks Pædagogiske Universitet
Emdrupvej 101, 2400 København NV

English abstract

Preliminary discussions of sex/gender, care and the investment of an uninterested good will

The present article contains a preliminary discussion of the relation between sex/gender, care and an invested good will characteristic of the new middle classes, and the connection to a feminisation of society in and after the modern. Implying the sociology of Bourdieu: The theory of practice, of social fields, of social reproduction, and of sex/gender. Discussing the relation between the ideal of care versus the materialised work. Developing the sociology of representations suggested in my research on evaluations to treating the relation between sex/gender.

Compensating for discrimination with a biological view of the sexes seems to increase differences within the groups instead of overcoming differences between the groups. An - unquestionable - good will seems to facilitate this, and to facilitate the imposition of one arbitrary logic at the expense of all others - as if the group-specific interests were universal.

1 Indledning

Denne artikel udgør et forsøg på at anvende Pierre Bourdieus sociologiske teorier i forbindelse med en diskussion af især køn og omsorgsudøvelse. I

---

¹ Denne tekst er en omskrevet, revideret og stærkt udvidet udgave af artiklen "Omsorgen, kønnet og konstruktionen" (Nørholm 2003) publiceret i antologien *Pædagogisk Sociologi* fra Institut for Pædagogisk Sociologi, Danmarks Pædagogiske Universitets Forlag. Desuden er teksten fremlagt og diskuteret som paper på Landsseminaret 2003 for ph.d.-studerende inden for pædagogisk forskning og uddannelsesforskning: "Subjekt, Diskurs, Erfaring - Aktuelle positioner i Pædagogisk, Lærings- og Uddannelsesforskning", Forskerskolen for Livslang Lærings Landsseminar på Roskilde Universitetscenter i oktober 2003. Teksten er offentliggjort i *Nyhedsbrev* nr. 15, HEXIS - forum for samfundsvidenskabelig forskning, København: <http://www.hexis.dk/arkiv.html>.

artiklen præsenteres således en præliminær diskussion af relationen mellem en lang række forhold som dels hver for sig på grund af deres kompleksitet var betydeligt mere plads værd, dels ser ud til at hænge så tæt sammen netop på grund af denne kompleksitet, at det forekommer vanskeligt at diskutere dem hver for sig.

Artiklen berører og behandler således en lang række forskellige temaer og forhold som ellers ofte behandles hver for sig, og som ellers anses for meningsfuldt og fyldestgørende overhovedet at *kunne* behandles hver for sig. En væsentlig pointe i artiklen er imidlertid at vise og argumentere for at og hvordan temaerne fletter sig ind i hinanden som forskellige sider af samme, mere overordnede forhold. Dermed bliver en pointe desuden at vise hvordan en samlet behandling af disse temaer tilføjer og uddyber aspekter som vanskeligt kommer til syne ved en behandling af delene hver for sig. Det kan derfor forekomme at behandlingen af forholdene foretages på en utraditionel og anderledes måde. Men det er der altså en væsentlig pointe i.

Det drejer sig om forholdet mellem køn, omsorg og en investeret god vilje, hvordan denne investerede gode vilje bæres af i egen forståelse uinteresserede nye mellemlag, hvordan den gode vilje ser ud til at gennemsatte vilkårlige² klassespecifikke interesser som om de var universelle, og hvordan sammenhængen er til en generel feminisering af samfundet og i øvrigt til et social-liberalt projekt efter det moderne.

Det teoretiske udgangspunkt tages i Bourdieus sociologi: Praktikteorien, reproduktionsteorien, feltteorien og især i den sociale teori om køn. Et mere konkret udgangspunkt tages i forskellige behandlinger af omsorg og af forholdet mellem idealet om omsorg henholdsvis det materialiserede arbejde. Endelig videreudvikles den sociologi af en demokratisk repræsentation som foreslås i mit igangværende forskningsprojekt om den sociale og symbolske funktion af uddannelsesevalueringer³, til at behandle forholdet mellem kønnene i en bourdieusk feltforståelse.

2 Teori/metodologi/metode

I bogen *Pædagogens praksis* (Andersen 1996) finder man en diskussion af 'omsorg' og omsorgsteorier som implicerer at en teori *om* 'omsorg' ikke er det samme som en teori *for* "omsorg"⁴. Med en distinktion efter Durkheim (1975)

---

² Termen "vilkårlig" anvendes i et forsøg på at udtrykke hverken "tilfældig" eller "resultat af et frit valg". Det forsøges dermed fastholdt at alting må ses som et produkt af en lang række sociale, historiske eller andre *vilkår*, dvs. betinget af eller underlagt sociale, historiske eller andre tvange. På 'almindeligt' dansk findes der ingen konsekvent skelnen mellem "tilfældig" og "vilkårlig" hvilket i næste omgang udgør et eksempel på hvordan sproget selv, som social/historisk konstruktion, kan betinge at det der ser ud til udelukkende at besidde en retrospektiv finalitet, tilskrives en teleologisk forklaring.

³ Projektet "Uddannelsesevalueringer og social reproduktion" præsenteres i Nørholm (2001a).

⁴ Gennem hele artiklen søges skelnet mellem 'omsorg' som er det arbejde som konkret materialiserer sig, men som i praksis ser ud til at have meget lidt med idealerne at gøre, og "omsorg" som bruges som betegnelse for dette ideal og for de handlinger som er tænkt at skulle

finder vi altså en diskussion af 'omsorg' og omsorgsteorier som implicerer at teoretisk teori (teorier *om* 'omsorg') er noget andet end praktisk teori (teorier *for* "omsorg"). Andersens diskussioner indebærer således ikke det som ellers er ofte forekommende, nemlig at målet for arbejdet er en raffinering af praksis gennem såkaldt teoretisk arbejde - hvilket oftest og frem for alt andet resulterer i en raffinering af forudfattede meninger eller ideer om et ideelt omsorgsarbejde ("omsorg"). Den diskussion skal ikke udfoldes her. I Petersen (2001) ses diskussionen udfoldet, ligesom den også ses i Brinkkjær & Nørholm (2000b) samt i Nørholm & Brinkkjær (2003). Hos Andersen finder man med andre ord en diskussion af det praktiske arbejde som udføres af pædagoger, som anerkender eller implicerer at teori og praktik har væsensforskellige logikker, og som altså anerkender eller snarere forfægter at praktiske handlinger ikke kan forstås som gennemsættelsen af en ide eller som teori ført ud i livet (jf. også Callewaert 2001, eller mere generelt Bourdieus praxeologi).

Dertil kommer at Andersens diskussion af 'omsorg' er skrevet af en person der ikke selv arbejder eller har arbejdet som pædagog (eller sygeplejerske), og som ikke selv har en uddannelse som pædagog (eller sygeplejerske), men som i stedet har en akademisk skoling. Dvs. at bogen er skrevet af en person som ikke er uddannet til at gøre noget ud over at bedrive videnskab om og reflektere over nogen andre som gør noget. Dermed er teksten anderledes end størstedelen af den litteratur som behandler omsorgsudøvelse i (semi-)professionelt regi - det som ofte kaldes omsorgsteori, men hvor der enten ikke skelnes mellem praktiske henholdsvis teoretiske teorier eller impliceres/hævdes at det er det samme, og hvor det desuden impliceres at betingelsen for at kunne arbejde teoretisk med det praktiske arbejde, er at man selv har en uddannelse som praktiker - i dette tilfælde sygeplejerske/pædagog.

Andersen diskuterer pædagogers handlinger ved blandt andet at beskrive og analysere de forhold som influerer herpå. Hensigten er på den måde at bidrage til en *rekonstruktion* af meningen i pædagogernes handlinger (Andersen 1996, p. 16). En af intentionerne er dermed forsøgsvis at beskrive de handlinger som rent faktisk materialiserer sig, m.h.p. at *forstå* og *forklare* hvordan denne 'omsorg' kommer i stand, under hvilke betingelser osv., dvs. for at diskutere 'omsorg' og mulighedsbetingelserne for 'omsorg'. Dermed impliceres og henvises til en lang diskussion, som Andersen ikke udfolder, af blandt andet forholdet mellem at *forstå* og at *forklare*. Med udgangspunkt i kapitlet "Comprendre" ("Forståelse"/"At forstå") i Bourdieu *et al.* (1993, pp. 909-939) ses diskussionen antydnet i Callewaert (1998, især pp. 116-120 og 2003, især pp. 312-317). Desuden er forholdet diskuteret i Callewaert (2002).

Grundlæggende har diskussionen om *forstå* versus *forklare* over tid udmøntet sig i en modsætning mellem en fænomenologisk-hermeneutisk tradition, dvs. en tradition som kendetegner human-/socialvidenskaberne

---

kompensere for det ideal som det impliceres er fraværende. Dels sådan som det ses vidt udbredt i lærebøger, i diskursen på institutionerne, i en politisk-administrativ retorik osv., dels som det ses i de forskrifter som er tænkt at skulle føres ud i praksis.

Side 3 af "Ansætter til en diskussion af køn, omsorgsudøvelse og investeringen af en uinteresseret god vilje"; Morten Nørholm, Institut for Pædagogisk Sociologi, Danmarks Pædagogiske Universitet, morn@dpu.dk

(*forstå*), og en positivistisk tradition, dvs. en tradition som kendetegner naturvidenskaberne (*forklare*). *Forstå* har her impliceret en position hvor holdninger, accept, im- eller eksplicit anerkendelse osv. har haft en central placering (i human-/socialvidenskaberne), mens *forklare* har refereret til noget snævrere årsag-virkning-forhold (i naturvidenskaberne). I kapitlet "Comprendre" (Bourdieu *et al.* 1993, pp. 909-939) implicerer Bourdieu at såvel adskillelsen forstå/forklare som adskillelsen natur- henholdsvis human-/socialvidenskab dybest set er en misforståelse - i hvert fald under en videnskabsteoretisk synsvinkel. Bourdieu drager den konsekvens at skønt det undersøgte er af forskellig epistemologisk status, forekommer det videnskabelige, (re-)konstruerende arbejde at være det samme; skønt naturvidenskaberne således behandler (konstruerer) naturlige forhold som er relativt uafhængige af menneskelige aktiviteter, mens human- og socialvidenskaberne behandler (*rekonstruerer*) menneskelige forhold (konstruktioner) som i langt højere grad er afhængige af menneskelige aktiviteter, så er det *konstruerende* respektive *rekonstruerende* teoretiske, videnskabelige arbejde af samme art eller beskaffenhed. Med Bourdieus samtidige videnskabelige og meta-videnskabelige arbejde i tankerne forekommer det at den konstante insisteren på konstruktion af og refleksion over begreber/kategorier hvad angår såvel deres epistemologiske status som mere generelt forholdet til den empiri som undersøges og søges forklaret/forstået, udgør en helt uomgængelig del af et videnskabeligt arbejde, og indebærer at arbejdet dermed får en betydeligt mere videnskabelig karakter end arbejdet i (positivistisk) naturvidenskab hvor fx begrebs- og grundlagsdiskussioner er underligt fraværende. At forstå og forklare er det samme, hævdes det således i Bourdieu *et al.* (1993, p. 910); det der er på spil, er graden af videnskabelighed, ikke objektets status: Naturvidenskaben konstruerer naturlige forhold, mens human- og socialvidenskaben *rekonstruerer* sociale forhold som i sig selv er historiske og/eller sociale konstruktioner. Jf. også diskussionerne i Nørholm (1995) af de sociale implikationer af sammenblandingen af forholdet mellem det betegnede (fænomenet) og betegnelsen (begrebet).

Andre modstillinger som svarer til modstillingen positivisme/hermeneutik og naturvidenskab/human- og socialvidenskab, er fx objektivisme/subjektivisme som samtidig implicerer metodediskussioner af fx spørgeskema/interview, svarende til optælling/(selv-)fortælling, forskerens perspektiv/det undersøgtes perspektiv. Imidlertid ser man dermed umiddelbart hvordan Durkheims krav til sociologi som videnskab (at de undersøgte agenter skal behandles *som om* de var ting) ikke opfyldes, og at i det øjeblik det undersøgte er i stand til at formulere sig om den situation som forskeren undersøger, gives afkald på en objektivistisk position. Tilsvarende gives afkald på fortolkningen i det øjeblik det undersøgte kan tælles og ikke har eller tillægges mæle, og således ses det at begge de (falske) modsætninger - en 'naturvidenskabelig' tilgang over for en 'human- og socialvidenskabelig' tilgang - implicerer at løsningen på de videnskabelige problemer ligger i valget af den

rette *metode*. Bourdieus implikation er over for dette at det svar som fx fås i et interview eller i en samtaltælling af spørgeskemasvar, ikke *er* forklaringen, men er det som skal forklares. Det vil sige at i begge visioner (hermeneutik *versus* positivisme, subjektivism *versus* objektivisme) står et videnskabeligt konstruktionsarbejde tilbage, dvs. at det Bourdieu kalder graden af videnskabelighed, ikke afhænger af metoden, men af et videnskabeligt konstruktionsarbejde.

Den position Bourdieu opponerer imod, implicerer at forskeren gennem valg af den rette teori/metode skulle kunne overvinde sin egen sociale eller anden situering/historie. Bourdieus svar er at anbefale det han i Bourdieu & Wacquant (1992, pp. 253-260) kalder *participant objectivation*, altså at forskeren ud over at objektivere det undersøgte, også skal foretage en objektivering af sin egen deltagelse som forsker, fordi en forsker som træder ind i et felt, altid allerede har en social historie som implicerer visse kapitaler, og dermed ikke indtager et punkt uden for det undersøgte. Og måske skal en del af forklaringen på at metodediskussioner kan antage karakter af rene religionskrige søges netop her: Bag denne *participant objectivation* gemmer sig udfordringer af graden af de enkelte forskeres arbejdes videnskabelighed; har man muligheden for at referere til at en bestemt metode er anvendt efter forskrifterne, kan sådanne referencer anvendes som skjold mod de værste opponenter, men følger man Bourdieu, ses det hvordan det som snarere er på spil, er i hvilken udstrækning det videnskabelige konstruktionsarbejde er gennemført, også hvad angår objektiveringen af forskeren selv som forsker, og at valget af den rette metode bliver mindre væsentligt.

Det må i denne forbindelse være væsentligt at understrege at "forstå"/"forklare" altså ikke under nogen omstændigheder indebærer "forstå" i betydningen holdningsmæssigt acceptere eller gennem indlevelse tage (positiv) stilling til, eller "forklare" i betydningen handlingsanvise, foreskrive. Der er ikke i nogen af tilfældene tale om praktisk teori, dvs. teori som er im- eller eksplicit normativ i forhold til det undersøgte, handlingsforskrifter, teknologier. Derimod er der tale om teoretisk teori, videnskab (efter Durkheim 1975). Ideen hos Andersen er således hverken en implicit eller eksplicit normativitet over for det som er i fokus, nemlig 'omsorg'. Herved refereres desuden til en standende diskussion af om og i hvilken grad forskning/videnskab skal eller overhovedet kan være foreskrivende for praksis, og dermed understreges det rekonstruerende aspekt hos Andersen: At intentionen dels er ikke at opstille normer for udøvelse af "omsorg" eller tage stilling i debatten herom - i det mindste ikke i første omgang - dels er at forsøge at bryde med de fremherskende spontane forestillinger om hvad "omsorg" er, og dermed at tydeliggøre forskellen mellem ideal og en konkret materialiseret praksis, mellem "omsorg" og 'omsorg'.

Andersen skriver sig således ind i en empirisk funderet, teoretisk reflekteret diskussion af forholdet mellem teori *for* (praktisk teori) og teori *om* (teoretisk teori), og dermed mellem intention og materialiseret adfærd - et forhold som misvisende/misforstået udtrykkes som ønsket om at 'omsætte teori til praksis'.

Med udgangspunkt hos blandt andre Durkheim (1975) og Bourdieu (1977), eller fx hos Petersen (1992/3) ser det således ud som om såvel ordet "teori" som ordet "praksis" i forbindelse med størstedelen af den litteratur som behandler omsorgsudøvelse i (semi-)professionelt regi, snarere end at betegne væsensforskellige forhold, betegner forskellige udgaver af ideen om praktiske handlinger og forskellige udgaver af ideen om praktiske handlingers struktur og genese. I forskrifterne impliceres således at disse forskrifter overhovedet *kan* omsættes til praksis; i den stedse mere detaljeret planlagte del af uddannelserne som er forlagt til arbejdsstederne, forudsættes det fx at praktiske kompetencer overhovedet *kan* opøves gennem stykkevis fremvisning af arbejdet i stedet for gennem deltagelse i det praktiske arbejde. Imidlertid må hele ideen om at 'omsætte teori til praksis' dybest set anses for at være inkonsistent og en misforståelse (Petersen 1996, p.322; jf. også Callewaert 2001, de empiriske undersøgelser i Bourdieu 1977 eller i fx Petersen 1992/3, eller diskussionerne i Brinkkjær & Nørholm 2000a, 2000b, 2002, Nørholm & Brinkkjær 2003).

3 oplevelse/ideal versus det som sker

En videnskabelig rekonstruktion vil indebære en konfrontation af oplevelse/ideal med en kortlægning af faktiske handlinger og betingelserne herfor. At foretage en sådan konfrontation implicerer i denne forbindelse at analysere og diskutere (semi-)professionel omsorgsudøvelse ud fra teoretisk reflekterede, empiriske undersøgelser af forholdet mellem ideal og betingelse frem for ud fra idealerne alene. Uanset om idealerne/ideerne findes ekspliciteret i metodebøger eller registreres/konstrueres i eller ud fra fx interviews, er opgaven med andre ord at *bryde* med dem. Dette vil implicere en konfrontation af forholdet mellem

- på den ene side hvad en semi-professionel omsorgsudøver *siger* hun vil, hvad hun *siger* om genesen af de handlinger hun *siger* hun vil udføre, hvad hun *siger* om de handlinger som faktisk materialiserer sig, *oplevelsen* i forskellig form (en subjektivistisk vision eller position), og
- på den anden side hvad hun rent faktisk ender med at komme til at *gøre* (en objektivistisk vision eller position), *mulighedsbetingelserne* for disse handlinger såvel som mulighedsbetingelserne for en *diskrepans* herimellem og for oplevelsen af at diskrepansen er mindre væsentlig end at fastholde at det er idealerne som føres ud i livet.

Det ovenstående ser ud som om det helt generelt udgør de væsentlige dele af et videnskabeligt konstruktionsarbejde. For at det videnskabelige arbejde ikke bare reproducerer forskerens forudfattede opfattelser eller forkonstruktioner, må der i næste omgang naturligvis brydes endnu en gang, nu med forskerens selvforståelse (jf. Bourdieu 1990c, 1997; Bourdieu & Wacquant 1992, pp. 253-260; Nørholm 1994). En administrativ placering/kategorisering som forsker implicerer næppe en overskriden af en social opkomst, og implicerer

næppe heller muligheden for at kunne placere sig i et Arkimedes-punkt uden for det observerede, og Bourdieus deltagerobjektivering indebærer muligheden for systematisk at tage hensyn også til hvilken rolle forskeren har som deltager i det undersøgte.

En anden væsentlig pointe bliver således at al systematisk/systematiseret erkendelse (hvilket måske især vil sige al teoretisk/videnskabelig erkendelse) produceres gennem et *brud* med såvel de(n)/det undersøgtes som forskerens primære eller umiddelbare oplevelser. Dvs. at teoretisk/videnskabelig erkendelse produceres gennem et systematisk/systematiseret *brud* med eller krænkelse af opfattelsen af at en primær erfaring/oplevelse er dækkende for det som faktisk skete, og af at en (usystematisk) gengivelse af denne oplevelse er dækkende som forklaring på hvorfor det skete, respektive hvordan det kom i stand - uanset om der er tale om de(n)/det undersøgte eller forskerens primære erfaringer/oplevelser. Det vil med andre ord sige at al systematisk/systematiseret erkendelse produceres gennem *brud* med fx opfattelsen af at mennesket er eller - fx gennem oplysning - kan blive så at sige gennemsigtigt for sig selv, som om menneskelige erfaringer og menneskelige handlinger ikke er underlagt blandt andet sociale tvange. Dermed repræsenterer det desuden en art overgang fra mennesket (filosoffen) som stående uden for denne verden, til en anerkendelse af mennesket (videnskabsmanden) som værende af denne verden.

En sådan position implicerer en Gaston Bachelards "bruddets epistemologi" (jf. Bachelard 1976), en position som analyseres/diskuteres hos fx Broady (1991, især pp. 360-371) eller hos Broady & Callewaert (1994, pp. 136-137), hvor positionen resumeres således: "Nej!ets filosofi; det vil sige [...] al sandhed er ikke det oprindelige, ikke det spontane, ikke det første, men næste trin, når du har tænkt efter." Blandt andet for at mindske den symbolske voldsudøvelse som foregår i enhver undersøgelse, er det forskerens opgave at producere denne eftertanke; den skal ikke produceres af de(n)/det undersøgtes.

I forlængelse heraf må det desuden slås fast at det ikke lader sig gøre at observere fx 'omsorg', 'relationer' eller 'læring' eller tilsvarende; de nævnte begreber indebærer allerede en fortolkning af det observerede, de er begreber af anden orden eller det man med Bourdieu kan kalde forkonstruktioner; begreberne er normative over for det som søges forklaret, og udgør dermed ikke selve forklaringen, men kræver selv en forklaring. Det som observeres, er *nogen* der gør *noget* eller som *har gjort* noget; det som observeres, er *materialiseret adfærd*: Enten adfærd som *er i gang*, eller resultatet af adfærd som *er foregået*. Foretages ikke et brud med også sådanne forkonstruktioner, risikerer forskningen alene at reproducere forudsætningerne for forkonstruktionerne og dermed forskerens forudfattede meninger.

4 Omsorg

I diskussionen af "omsorg" og/eller 'omsorg' tages, med Andersen (1996) udgangspunkt i blandt andet sygepleje⁵: Dels mod Kari Martinsen har arbejdet med sygepleje og med Løgstrups etiske fordringer som udgangspunkt, dels mod Tine Rask Eriksen som har arbejdet med *habitus*, køn og sygepleje, dels mod blandt andre Lars Løvlie, Torunn Lauvdal o.a.

Andersen refererer til Martinsen og Eriksen som har arbejdet med *sygepleje*. Dette implicerer at udøvelsen af 'omsorg' ikke reserveres en bestemt gruppe af semi-professionelle praktikere (sygeplejersker), og at teorierne *om* 'omsorg' må udformes gennem et brud også med en (fx fagpolitisk eller anden administrativ) opdeling som implicerer at 'omsorg' er forskellig afhængig af hvilken gruppe af (semi-)professionelle arbejdere som udfører den; Andersen viser også på dette punkt hvordan opgaven er at *bryde* også med fx også en administrativ inddeling, for at kunne konstruere en mere adækvat videnskabelig teori *om* det der foregår: Opgaven består i at *bryde* med et forkonstrueret objekt (pædagog-"omsorg" over for sygeplejerske-"omsorg" - eller i det hele taget med "omsorg") for ikke gennem forskningen blot at reproducere de forudsætninger der er for de forkonstruerede objekter. Ikke at foretage disse systematiske *brud* indebærer en reproduktion af en lang række af de forforståelser og misforståelser som bæres med af et i dette tilfælde administrativt forkonstrueret objekt.

Alle de definitioner på "omsorg" som refereres i Andersen (1996, pp. 127-147), ser imidlertid ud til at indebære at der er tale om oplevelser - hvad enten det drejer sig om omsorgsudøverens oplevelser eller det drejer sig om hendes gengivelser af hvad hun fx oplever at omsorgsmotageren oplever; det er omsorgsudøverens udgangs-/synspunkt som anlægges. Enten handler omsorgsudøveren ud fra det hun oplever, eller også indbefatter "omsorgen" noget som baserer sig på oplevelser. Alene at tage udgangspunkt i oplevelser vanskeliggør imidlertid en systematisk behandling af "omsorg" (såvel som af den 'omsorg' som materialiserer sig) fordi oplevelser principielt er usystematiske; det som fordres, er en systematisk/systematiseret konstruktion af de registrerede oplevelser.

Men det er ikke dér alene at kritikken skal rettes; snarere er det en understregning af at oplevelser er knyttet til det praktiske, til det usystematiske.

---

⁵ At Andersen vender sig mod sygepleje, er allerede i udgangspunktet interessant eftersom bogen hedder *Pædagogens praksis*, og meget hurtigt ser man nødvendigheden af at diskutere dominansforholdene *inden for* gruppen af semi-professionelle (pædagoger, sygeplejersker o.a.). Det ser således ud som om en af forklaringerne på det forholdsvis upåfaldende i at vende blikket mod sygepleje for en diskussion af pædagogers omsorgsarbejde er at inden for gruppen af semi-professionelle indtager sygeplejersker en dominant (maskulin) position og pædagoger en domineret (feminin) position; en diskussion af sygeplejerskers omsorgsarbejde kunne således næppe foretages med udgangspunkt i pædagogers 'omsorgsteorier'. Det ser med andre ord ud som om at udviklingen af teorier *for* "omsorg" frem for noget andet må konstrueres som en indsats i kampen om arbejdspladser dels mellem pædagoger og fx sygeplejersker, dels internt i de to grupper (se også Nørholm 1997, 2001a).

Omsorgsudøveren kan nemlig næppe andet end at gå ud fra sine oplevelser, det umiddelbare, i og med at hun udøver 'omsorg' praktisk og under det man kunne kalde en praktikkens handletvang hvor omsorgsudøveren (som enhver anden praktiker) afkræves handling her og nu og i forhold til en pludseligt opstået, principielt unik situation. Handlingerne udføres med andre ord pr. habitus og ikke pr. hverken praktisk eller teoretisk teori, det vil sige ikke som gennemsættelsen af en ide eller som omsættelsen af teori til praksis. Samtidig ser det ud som om den enkeltes oplevelse af forskellige situationer afhænger blandt andet af social herkomst⁶, ligesom det ser ud som om omsorgsudøverne qua sorteringen til uddannelserne efter allerede eksisterende sociale forskelle (efter fx Bourdieu & Passeron 1990) er mere ens med hinanden end med dem de udøver 'omsorg' overfor, og som principielt kommer fra alle samfundslag. Derfor kan omsorgsudøvelsen i de tilfælde hvor der ikke er fuldstændig overensstemmelse mellem de to parter habitus, let opleves som et overgreb, hvilket i sin tur eksemplificerer hvordan forbruget af 'omsorg' ikke foregår uafhængigt af socialt tilhør⁷. Denne position eller dette standpunkt rummer/implicerer et opgør blandt andet med tanken om at praktiske handlinger ikke er underlagt fx sociale eller andre tvange, og rummer dermed et opgør med forestillingen om at italesættelse, uddannelse, information, oplysning - og/eller herigennem emancipation - er en tilstrækkelig betingelse for at (kunne) forandre praktiske handlinger. Måske er det endda hverken en tilstrækkelig eller en nødvendig betingelse for at forandre praktisk handling; måske er der mere radikalt tale om at helt andre forhold gør sig gældende.

5 Mellemlagets naturaliserede uinteressethed

I Lars Jakob Muschinskys upublicerede artikelfragment "Om mellemlagslivet og dets naturalisering" (Muschinsky upubl.) diskuteres hvordan omsorgsarbejdere (som rekrutteres fra/udgør en del af de nye mellemlag) i praksis handler som om denne gruppes (vilkårlige) måde at udøve 'omsorg' på er universel; det diskuteres hvordan denne gruppe handler med det implicite udgangspunkt at andre måder er forkerte (normativt), ikke anderledes

---

⁶ Ganske vist foretager Bourdieu i bogen *Distinction - a social critique of the judgement of taste* (1986) ikke en analyse af den sociale fordeling af "oplevelser", men af den sociale fordeling af "smag". Men det må antages at smag bygger på umiddelbare oplevelser, så det er derfor rimeligt at hævde at også oplevelser er afhængige af bl.a. social herkomst.

⁷ Diskussionen af sundhedsvæsenets pædagogiske funktion i en sortering efter social herkomst af hvem der *kan* respektive *ikke kan* modtage/forbruge dets ydelser, dvs. ved den pædagogiske funktion ved gennemsættelsen af én social gruppes normer på bekostning af alle andre i forbindelse med fx en naturalisering af hvad der er god "omsorg", udfoldes ikke her. Det samme gælder diskussionen af den sociale fordeling af forbruget af ydelser fra et social- og/eller sundhedsvæsen samt dermed af gennemsættelsen/naturaliseringen af forhold som rask/syg, normal/unormal, legitim/illegitim osv., og dermed i sidste ende af forhold som sand/falsk, rigtig/forkert osv. Dvs. den dobbelt sorterende eller dobbelt legitimerende funktion som tilsvarende gør sig gældende i forbindelse med uddannelsessystemet (efter Brinkkjær & Nørholm 2000b, p. 203).

(deskriptivt); det socialt vilkårlige mellemlagsliv naturaliseres eller gennemsættes som om det var universelt og ikke netop socialt vilkårligt. Callewaert (2002, p. 136) siger om de nye mellemlag: "... altså som Bourdieu beskriver det: den klasse som indbilder sig og hævder at de ikke har egne klasseinteresser, men er interesseret i alles interesser.". De nye mellemlag er altså kendetegnet ved at mene at gøre og mener at kunne udføre de socialt vilkårlige handlinger, ikke alene som om de var universelle, men som om de blev udført alene på vegne af andre og af hensyn til andre, samtidig med at denne position alene kan opretholdes gennem anerkendelse fra alle andre sider.

I Bourdieu (1986) vises hvordan smags- og andre dømmekrafts-præferencer (herunder, er det min påstand, også den slags oplevelser som udøvelsen af 'omsorg' bygger på) er systematisk socialt fordelt. Ydermere ser det ud som om udøvelsen af 'omsorg' i professionelt regi allokeres til denne i egen selvforståelse uinteresserede gruppe, som man med Bourdieu (1986) kan argumentere for *har* klassespecifikke præferencer. Samtidig udøves 'omsorg' praktisk, dvs. pr. *habitus*, præ-refleksivt og underlagt det som tidligere benævntes praktikkens handletvang, og desuden forveksles det ideelle med det som materialiserer sig. Dertil kommer at disse specielle gerninger udøves eksplicit *af hensyn til* en anden og *for at hjælpe* en anden, dvs. *af kærlighed* eller med *det gode* for øje og legitimeret med *den gode vilje*, som nærmest *per se* er indiskutabel, og som dermed gør det illegitimt at sætte spørgsmålstegn ved indholdet heraf og især ved det klassespecifikke i indholdet; ethvert tiltag som begrundes med den gode vilje, ser ud til at stille sig uden for kritik; hensigten helliger midlet.

I en kristen/protestantisk kontekst kan en sådan position genfindes i den stærke, eksplicitte form den har i fx Johannes-evangeliets kapitel 3, vers 10-46, især vers 16-18: "For således elskede Gud verden, at han gav sin enbårne søn, for at enhver, som tror på ham, ikke skal fortabes, men have evigt liv. For Gud sendte ikke sin søn til verden for at dømme verden, men for at verden skal frelses ved ham. *Den, der tror på ham, dømmes ikke; den, der ikke tror, er allerede dømt*, fordi han ikke har troet på Guds enbårne søns navn" (Bibelen, p. 1338; min fremhævning, MN). Og sammenholdes dette med teksten i Første Korintherbrev, kapitel 13, vers 7: "[Kærligheden] tåler alt, tror alt, håber alt, udholder alt." (Bibelen, p. 1436), så ses det pludselig med hvilken styrke denne klasses/gruppens vilkårlige interesser gennemsættes/naturaliseres blandt andet i og med at den modsatte position umiddelbart opfattes som repræsentant for det onde. Rationalet ser ud til at være at hvis du ikke er med os, er du imod os, og er du imod os, er du ond, eller at hvis du ikke er for, er du imod, og er du imod, repræsenterer du det onde (fordi du ikke vil det gode, nemlig "omsorgen"). En typisk sejrherrens logik.

Måske skulle man anbefale at overføre den mistænksomhed som bistandshjælp i andre sammenhænge afføder, til også denne form for påstået uegennyttig godgørenhed fordi det ser ud som om det uegennyttigt gode kun er godt for nogen og kun under bestemte omstændigheder, dvs. ikke for alle og ikke under alle omstændigheder. Men i og med at det indiskutabelt gode (fx

'omsorg') udføres praktisk, pr. *habitus*, ser det ud til at have lange udsigter med hensyn til eventuelt at bryde med en klassespecifik, symbolsk voldelig pædagogisk praktik som er en af betingelserne for gennemførelsen af reproduktionen af vilkårlige sociale magt-/dominansforhold. Samtidig er det dog vigtigt at gentage at selv en italesættelse/oplysning/emancipation gennem en sådan analyse næppe i sig selv udgør en tilstrækkelig betingelse for at ændre ved at nogen dominerer over andre, ligesom en social arbejdsdeling ser ud til at være et kendetegn ved samfund efter det moderne (jf. også diskussionerne af social elimination - uddannelse som ulighed og strukturel homologi i Munk 2001). På denne måde vil en forandring sandsynligvis først og fremmest komme til at bestå i nye former for symbolsk vold og ikke i en afskaffelse af en symbolsk vold. Det man derfor kunne ønske sig, var en indsats for at mindske virkningerne af denne socialt vilkårlige symbolske vold, men fordi der for øjeblikket tages udgangspunkt i dominante *ideer* om fx "omsorg", om forholdet mellem kønnene, om skole og undervisning osv. osv. og ikke i teoretisk reflekterede empiriske undersøgelser, sker der snarere en opretholdelse og udbygning af den symbolske vold end det modsatte.

Imidlertid er det samtidig vigtigt at understrege at for at forstå hele denne dynamik, må det til stadighed betænkes og medtænkes at det hele foregår *praktisk* og dermed efter al sandsynlighed ikke-villet - eller i det mindste ikke som en rationel gennemførelse af en ide eller en oplyst vilje. En social dominans må med andre ord ikke forstås som at én gruppe (i ond tro) undertrykker en anden (uskyldig) gruppe. Den må i stedet forstås som et i gensidig anerkendelse opretholdt dominansforhold som måske endda opretholdes fordi de involverede parter oplever og forfægter tingenes tilstand som om de var naturlige og ikke vilkårlige, og derfor ikke alene anerkender dominansforholdene, men påberåber sig dem som naturlige og rimelige. Det forekommer dog samtidig at dette at ville etablere et eventuelt alternativt paradigme (*heterodoxa*) eller på anden måde at ville etablere et alternativ til dominansen, ikke alene kræver indgående kendskab til det alternative, men også til det eksisterende (*doxa* - som qua *doxa* ikke opfattes som 'noget' i relation til 'noget andet', men som 'det eneste' eller som 'det naturlige'). Opretholdelsen af *doxa* ser ud til at kunne foregå funktionsfrit, og forsvaret af dette eksisterende ('naturlige', formuleret som *ortodoxa*) ser ud til alene at kræve kendskab til det *ortodoxa*, mens forsøget på at erstatte *doxa/ortodoxa* med det alternative ('unaturlige', *heterodoxa*) kræver kendskab til såvel dette som det eksisterende ('naturlige'). Dog forekommer det at når det eksisterende udfordres, må det - i det mindste til en vis grad og afhængig af udfordringen - legitimere sig, formulere *ortodoxa*; en formulering som ofte afslører *ortodoxas* inkonsistens og vilkårlighed.

Det ser ud til at dominansforholdene p.t. er organiseret på denne måde, og at der er gode sociologiske forklaringer på at det forholder sig således. Imidlertid kunne man under de nuværende sociale forhold i det mindste ønske sig at de nuværende sociale dominansforhold blev opretholdt ved im- eller eksplicit reference til systematisk produceret indsigt frem for som

gennemsættelsen af én vilkårlig social gruppes mere eller mindre ideologiske forestillinger på bekostning af alle andre, som om denne gruppes forestillinger var universelle.

6 *Køn og omsorgsudøvelse*

Den store gruppe (af de nye mellemlag) som udøver 'omsorg' og som taler om "omsorg", ser ud til overvejende at bestå af kvinder⁸. Arbejdet med at passe andre (syge, gamle, børn eller andre) ser ud til især at udføres af kvinder og ser ud til overvejende at bestå af inferiøre⁹, i det uendeligt gentagne ensartede opgaver (jf. fx Jørgensen 1993, Larsen 1993, Madsen 1993, Petersen 1992/3) - hvilket refererer til Bourdieus kulturanthropologiske studier (fx 1999, p. 19) kendetegner en feminin/domineret position (jf. også diskussionen af køn og klasse i Prieur 1998). Imidlertid sker der ofte en forveksling af de faktisk udførte inferiøre gerninger med idealet om "omsorg", blandt andet med udgangspunkt i en faglig stolthed. Jf. diskussionerne i fx Brinkkjær & Nørholm (2000b) af hvordan idealerne formuleret som praktiske teorier virker i forbindelse med hensigten om (symbolsk eller reel) at højne de inferiøre gerningers (sociale) status - hvilket i sidste ende sandsynligvis først og fremmest må ses som led i en (i øvrigtsandsynligvis forgæves) kamp for højere løn.

Omsorgsudøvelse og socialt køn ser ud til at kunne opfattes som to sider af samme (sociologiske) sag i og med allokeringen af det inferiøre omsorgsarbejde hos biologiske kvinder. I forlængelse heraf ser der derfor ud til at være behov for at revurdere analysen af forholdene mellem kønnene ud fra en *sociologisk* indgangsvinkel i stedet for - som det oftest ses - ud fra en implicit biologisk (eller psykologiserende) indgangsvinkel. Med henblik på at foretage en sådan diskussion, tages udgangspunkt i Bourdieus sociale teori om køn som tydeligst ses i Bourdieu (1990a, 1999).¹⁰

---

⁸ Ifølge www.statistikbanken.dk udgør mændene godt 11% af den samlede arbejdsstyrke af ansatte i kategorierne "8519 Sundhedsvæsen mv." og "8539 Sociale institutioner mv." set over perioden fra 1991 til 2001, og andelen af kvinder vil sandsynligvis være stigende på vej nedad i de formelle hierarkier inden for disse grupper.

⁹ Ordet inferiør indebærer ikke til normativ stillingtagen til om handlingerne er socialt vigtige eller relevante, men uanset en faglig stolthed i gruppen er der tale om gerninger som har lav social status - hvilket bl.a. kan ses afspejlet i det påfaldende faktum at karrierevejen for stort set enhver omsorgsudøver (eller enhver anden praktiker) går *fra* det praktiske arbejde som ellers bruges til at beskrive og legitimere jobbet, *til* at administrere det praktiske arbejde eller *til* at fortælle historier om hvori dette praktiske arbejde tænkes at bestå, eller hvordan det tænkes udført. Dvs. at det hermed understreges hvordan kategoriseringen af viden efter Durkheim (1975) også udtrykker en social arbejdsdeling: at *kunne* er knyttet til en domineret position, at *vide* (hér ovenikøbet at *foreskrive*) er knyttet til en dominant position. Dette eksemplificerer samtidig Bourdieu & Passerons (1990) teori om at skolen foretager en sortering en social arbejdsdeling efter allerede eksisterende sociale forskelle, og dermed hvordan uddannelsesstatus og social status/herkomst må ses som to sider af samme sag.

¹⁰ Diskussionen findes dog gennem hele forfatterskabet, fra fx "Célibat et conditions paysanne" (1962), over *Ésquisse* (1971), *Outline* (1977), *Le sens pratique* (1980) til *The Logic of Practice*

Noget helt centralt i Bourdieus sociale teori om køn er at arbejdsdelingen mellem kønnene konstrueres som et særtilfælde af en social arbejdsdeling (Bourdieu 1990a, 1999) hvor begrebsparret mandlig/kvindelig ser ud til at bruges homologt med begrebsparret dominant/domineret. Desuden er det væsentligt at understrege at ligesom i forbindelse med opretholdelsen af alle andre (sociale) magt- eller dominansforhold, regner Bourdieus sociale teori om køn med at dominansforholdene mellem kønnene opretholdes i en gensidig bevægelse. Således bryder teorien med forestillingen om at dominansforholdene opretholdes ved at (biologiske) mænd undertrykker (biologiske) kvinder - svarende til at den øvrige del af Bourdieus sociologiske teorier regner med at en opretholdelse af sociale dominansforhold ikke foregår gennem udbytning/undertrykkelse, men gennem en gensidig erkendelse, anerkendelse og påberåbelse af at tilstanden er 'naturlig', og dermed ved at dominansforholdenes vilkårlighed miskendes som sådan, og svarende til det nævnte forhold at arbejdsdelingen mellem kønnene må opfattes som et særtilfælde af den sociale arbejdsdeling.

Opgaven i denne forbindelse består således i at holde *sociale* forhold adskilt fra *biologiske* forhold, det vil sige at skelne mellem *socialt* køn og *biologisk* køn. Med en af Bourdieus sædvanlige løftede pegefingre kan man sige at dikotomien *biologisk* mandlig >< *biologisk* kvindelig ikke udgør forklaringen, men er det som skal forklares, og at det som ofte ses, netop er en sammenblanding hvor sociale forhold søges forklaret med eksplicite eller implicite referencer til biologiske forhold. Det der i denne forbindelse systematisk må brydes med, er en implicit eller eksplicit forforståelse af at biologiske forhold er overdeterminerende.

Kønsforskning som allerede i udgangspunktet opdeles i forskning i forholdene for henholdsvis biologiske mænd og biologiske kvinder (en forskning som desuden ofte fordeles mellem biologiske mænd respektive biologiske kvinder), risikerer med andre ord allerede i udgangspunktet at gøre biologisk køn til en overordnet og helt grundlæggende forklaringsfaktor; biologien kommer til at overdeterminere i sociologiske forklaringer. Dvs. at undersøgelser som i udgangspunktet foretager en inddeling af de undersøgte sociale agenter efter deres biologiske køn, risikerer at foruddiskontere at faktoren biologisk køn er overdeterminerende, hvorved denne type forskning allerede i udgangspunktet risikerer at afskære sig fra muligheden for at overskride en biologisk/biologistisk forklaring, og dermed risikerer allerede i udgangspunktet blot at reproducere fremherskende (politiske) ideer/ideologier om forholdet mellem kønnene - hvad enten disse findes hos de(n) undersøgte eller de(n)/det undersøgte.

I *sociologiske* undersøgelser af den *sociale* arbejdsdelings eventuelle sammenhæng med biologisk køn må biologisk køn derfor forsøgsvis behandles

---

(1990b), og således udgør Kapitel 1 "Et forstørre billede" (Bourdieu 1999, pp. 12-71) endnu en gennemskrivning af dele af eller kapitler i det nævnte værk. Bourdieu (1990a) er desuden gennemskrevet i Callewaert & Petersen (1994).

som et karakteristikum ved en social agent på linje med fx indkomst, uddannelse, job/erhverv, smagspræferencer, forældres uddannelse, bopæl osv. med henblik på at undersøge, analysere, forstå og/eller forklare sammenhænge mellem biologisk køn og socialt køn. Hvilken social placering (dvs. hvilket socialt køn) en social agent med et bestemt biologisk køn indtager, må dermed blive et resultat af teoretiseringer over undersøgelser som i en bachelardsk tradition systematisk *bryder* med den umiddelbare forklaring som impliceres og bæres med ved fx en indledende inddeling af de undersøgte agenter efter deres biologiske køn.

For ikke at forhindre at der kan tages hensyn til sandsynligvis den mest centrale/interessante faktor i forbindelse med undersøgelser af en social arbejdsdeling mellem kønnene (samt en temmelig massiv reproduktion heraf), må der med andre ord systematisk *brydes* med biologisk køn som implicit eller eksplicit forklaring på de sociale forhold som ønskes undersøgt. Dvs. at der mere generelt systematisk må *brydes* med at bruge biologiske forklaringer på sociale forhold. Dette kan medføre at biologiske kvinder sociologisk kan konstrueres som mænd (i og med en dominant social placering), og omvendt at biologiske mænd sociologisk kan konstrueres som kvinder (i og med en domineret social placering).

Tager man udgangspunkt hos Bourdieu (især 1990a, 1999), ser det ud som om en feministisk inspireret kønsforskning har medført at en gruppe i forvejen relativt privilegerede kvinder har tilkæmpet sig eller argumenteret for øgning af privilegierne med henvisning til at de repræsenterer hele gruppen af kvinder, dvs. *på vegne af* en relativt domineret gruppe. I min artikel om den sociale og symbolske funktion af (uddannelses-)evalueringer (Nørholm 2001a) foreslås i relation til forklaringen af forholdene i forbindelse med anbefalingerne i *Evaluering af Sygeplejerskeuddannelsen* (Undervisningsministeriet 1996) en sociologi af en demokratisk repræsentation som søger at forklare hvordan en gruppe af repræsentanter ikke i praksis varetager hele gruppens interesser, men snarere repræsenterer sig selv og varetager egne interesser. Ydermere forklares hvordan det ser ud til at gruppen af repræsentanter ender med at varetage interesser som ligner interesserne i gruppen af de relativt dominante som de ellers anerkendes for at være domineret af og have modstridende interesser med - hvilket ellers var et udgangspunktet for hele øvelsen (jf. især figuren i Nørholm 2001, p. 560).

I tilfældet med ligestilling mellem kønnene ser det tilsvarende ud: Kampen føres af biologiske kvinder som er socialt dominante (maskuline) i gruppen af påstået dominerede (biologiske kvinder), og synspunkterne forfægtes og anerkendes som om de tilhørte hele gruppen af biologiske kvinder, samtidig med at de dominante biologiske kvinders synspunkter ser ud til mere eller mindre at sammenfalde med synspunkterne i gruppen af dominante biologiske mænd. Dette kan muligvis forekomme krænkende for en politisk position som kæmper for ligestilling med udgangspunkt i biologisk køn - som man fx ser det hos Järvinen (1999) hvor det impliceres at Bourdieus kønssociologi er uanvendelig i politisk øjemed fordi forholdene når det kommer til stykket er

betydeligt mere dynamiske end den statiske udgave som Järvinen mener præsenteres hos Bourdieu (1990a, 1999).

I figur 1 i Nørholm (2001a, p. 560) foreslås en grafisk fremstilling af forholdene i forbindelse med min analyse af *Evaluering af Sygeplejerskeuddannelsen* (Undervisningsministeriet 1996) og mere generelt i forbindelse med en repræsentationens sociologi. Denne figur/model ser ud til at kunne anvendes også til en forståelse/forklaring af dominansforholdene mellem biologiske mænd og biologiske kvinder. Figuren gentages i denne artikels Figur 1 og videreudvikles i denne artikels Figur 2.

Mere konkret ser det ud som om en køns-/ligestillingsforskning som går ud fra biologisk køn¹¹, inddelinger af skoleelever i drengegrupper respektive

---

¹¹ Fra en biologisk betragtning, som i øvrigt ikke udfoldes her, forekommer det at diskussionerne af forholdet mellem kønnene er inkonsistente hvad angår den måde hvorpå det impliceres at overførslen fra generation til generation af biologiske og/eller sociale egenskaber foregår:

Hvis der tages udgangspunkt i *biologisk køn*, og hvis bestemte egenskaber forstås som bundet til *biologisk køn*, bliver argumentationen inkonsistent hvis man i næste omgang forestiller sig at der skal kompenseres for de forskelsbehandlinger som angiveligt ligeledes tager deres udgangspunkt i *biologiske* forhold. Hvis nemlig forklaringen - at det er *biologiske* forhold som ligger til grund for forskelsbehandlingen, og at egenskaberne ved personer af forskelligt *biologisk køn* skulle være direkte afhængige af de pågældendes *biologiske køn* - mod forventning skulle holde stik, kunne visdommen i at ville kompensere for forskelsbehandlingen gennem fx positiv særbehandling efter *biologisk køn* diskuteres: Det spørgsmål som umiddelbart melder sig, er hvorfor *biologiske* kvinder efter positiv særbehandling foretaget med udgangspunkt i deres *biologiske køn*, skal foretage sig det som de - hvis udgangspunktet antages at holde - er dårligere *biologisk* rustet til, og som var argumentet for den positive særbehandling. Og tilsvarende for *biologiske* mænd - om end mænd sjældnere ønsker positiv særbehandling til kvinders privilegerede rum, hvilket ser ud til primært at bero på at mænds stilling oftere er misundelsesværdig (læs: har højere status) end kvinders (hvilket i næste omgang peger på at arbejdsdelingen mellem kønnene - med Bourdieu - må forstås som et særtilfælde af en social arbejdsdeling). En sådan indvending er naturligvis i en vis udstrækning retorisk, men den udstiller en del af problematikken i en (politisk/feministisk) kønsdiskussion som tager sit udgangspunkt i *biologiske* forhold.

Med mindre man forestiller sig at hvis biologiske kvinder placeres i biologiske mænds privilegerede position, så nedarves - vel at mærke *biologisk* - evnen til at indtage disse positioner, hvorefter man ser den umiddelbare anden position, at der i stedet er tale om *erhvervede* (sociale) egenskaber knyttet til *biologisk køn*, og at disse egenskaber overføres (nedarves) fra den ene generation til den næste knyttet til *biologisk køn*. Men denne position forekommer heller ikke at holde: En sådan biologisk/lamarckistisk position er for længst forladt i biologien til fordel for en darwinistisk. I denne forbindelse ser det ud til at diskursen om ligestilling mellem kønnene gennem positiv særbehandling af kvinder (og dermed negativ særbehandling af mænd) med reference til *biologiske* egenskaber, henter sin legitimitet på en måde som svarer til den negative særbehandling som til andre tider er foretaget efter race, religion, seksuel tilbøjelighed osv. Forskellen ser alene ud til at være diskursens legitimitet under de givne sociale omstændigheder.

At det i øvrigt forekommer yderst vanskeligt konsistent og konsekvent at skelne mellem en lamarckistisk (biologisk) og en darwinistisk position, er en ganske anden diskussion som ikke skal uddybes her.

Helt uanset det ovenstående, er det at gå over åen efter vand at ville benytte *biologiske* teorier (konsistente eller ej) til at forklare det som sandsynligvis snarere må konstrueres som *sociale* forhold, og som derfor sandsynligvis forklares mere fyldestgørende ved hjælp af *sociologiske*

pigegrupper, kvoteringer i forbindelse med besættelse af jobs som går ud fra biologisk køn osv. osv., på samme tid opererer med

- dels en implicit vulgær basis/overbygnings-forståelse (biologiske mænd er *per se* undertrykkere/udbyttede og biologiske kvinder er *per se* undertrykte/udbyttede). Dvs. en forståelse af at samfundet grundlæggende kan inddeles i to grupper eller klasser på et biologisk fundament
- dels en implicit vulgær forståelse af social homogenitet inden for de to grupper eller klasser (*alle* biologiske mænd er undertrykkere/udbyttede og *alle* biologiske kvinder er undertrykte/udbyttede). Dvs. en forståelse som desuden implicerer at ud over ovenstående to klasser, er samfundet grundlæggende uden forskelle.

Der opereres med andre ord med en demokratisk-ideologisk forståelse som implicerer, reproducerer og cementerer blandt andet en vulgær forståelse af en social homogenitet og en dertil knyttet ligelig fordeling af adgang til sociale og symbolske goder inden for de respektive grupper som det er vanskeligt empirisk at få øje på. Tværtimod tyder resultaterne af fx Erik Jørgen Hansens årelange forskning (fx Hansen 1995) på en ulige fordeling af sociale og symbolske goder, og på at denne ulige fordeling er stabil og reproduceres på trods af en lang række forsøg på at kompensere for ulighederne. Således kunne man i stedet - med reference til Bourdieu & Passeron (1990) - konstatere at normaltilfældet er at der i skolen foretages en forskelsbehandling efter allerede eksisterende sociale forhold, og at det som skal forklares, er de få tilfælde hvor den sociale sortering så at sige slår fejl, frem for så stædigt (retorisk/politisk/ideologisk) at fastholde at skolen skal ligebehandle. Og tilsvarende vedrørende køn hvor en analog tankegang implicerer at normaltilfældet er at der forskelsbehandles, og hvor opgaven derfor må bestå i at forklare hvordan det går til når der ind i mellem ikke foregår en forskelsbehandling, dvs. når de ellers så effektive sociale sorteringsmekanismer pludselig træder ud af kraft.

Af og til undres man over hvor sjældent der er nogen der, i stedet for at forholde sig normativt til skolens funktion og foreslå det ene mere fantasifulde tiltag med henblik på at kompensere for social forskelsbehandling, forholder sig objektiverende og siger det ligeud som der kan hentes belæg for hos fx Bourdieu & Passeron (1990), hos Korpi & Palme (1995) - eller hos netop Hansen (1995): Reproduktionen af en ulige fordeling af sociale og symbolske goder fortsætter og udbygges ikke *på trods af*, men helt enkelt *på grund af* alle gode intentioner om at tilgodese de svageste gennem tiltag rettet alene mod disse svageste; skolens objektiverede funktion består bl.a. i at foretage og legitimere denne sortering. Eller udtrykt mere kontant at den enkeltes

---

teorier. Det forekommer således mere formålstjenligt at konstruere arbejdsdelingen mellem de biologiske køn som et særtilfælde af en *social* arbejdsdeling, og at foretage dette med udgangspunkt i en teori om socialt køn (*in casu* Bourdieus) og om *habitus*, for systematisk at forklare overførslen fra generation til generation af *sociale* egenskaber, medieret af *habitus*.

Side 16 af "Ansætter til en diskussion af køn, omsorgsudøvelse og investeringen af en uinteresseret god vilje"; Morten Nørholm, Institut for Pædagogisk Sociologi, Danmarks Pædagogiske Universitet, morn@dpu.dk

eksamensresultater helt enkelt tendentielt udtrykker social status/herkomst som to sider af samme mønt. Sagt på en anden måde er der ikke tale om at man bliver socialt underprivilegeret *fordi* man har fået en dårlig skoleuddannelse, og ej heller at man får en dårlig skoleuddannelse *fordi* man kommer fra en socialt underprivilegeret baggrund. Derimod må en underprivilegeret social baggrund og en dårlig skoleuddannelse ses som udtryk for *det samme*. Svarende til at feltet af livsstile og feltet af stillingtagener formidles via feltet af *habitus* (efter Bourdieu 1986, især pp. 126-131).

Eller med andre ord (efter Bourdieu & Passeron 1990) at reproduktionen af en ulige fordeling af sociale og symbolske goder foregår i den (samfunds-)institution (skolen) hvis objektiverede funktion ser ud til at være at varetage denne reproduktion gennem en sortering til en social arbejdsdeling, på baggrund af allerede eksisterende sociale forskelle, men sådan at det for alle implicerede ser ud som om sorteringen og dermed reproduktionen sker på baggrund af den enkelte elevs flid og dygtighed, hvilket implicerer at den som klarer sig dårligt, gør det fordi han er enten dum eller doven - en implikation af enten noget iboende eller noget viljestyret. Så længe der i bestræbelserne på at udligne ulighederne ikke brydes med de umiddelbare forestillinger om ulighedernes ophav, ser det imidlertid ud som om denne ulige fordeling reproduceres og udbygges. Drømmen må være en udjævning af sociale dominansforhold, mens det under de givne omstændigheder ser ud som om den ulige fordeling reproduceres og udbygges, og at der er gode sociologiske forklaringer på hvordan dette foregår. Så selvom ønsket er en udjævning, ville det dog i det mindste være mere acceptabelt hvis reproduktionen foregik med baggrund i objektivering af forholdene i stedet for alene med udgangspunkt i mere eller mindre ideologiske ideer herom.

Det ser således ikke ud som om der er særlig god overensstemmelse mellem en bagvedliggende (folke-)sociologi og stort set enhver form for empirisk funderet sociologi: Samfund i og efter det moderne karakteriseres ved en social arbejdsdeling, såvel mellem som inden for forskellige grupper og grupperinger - som kinesiske æsker. Reproduktionen af den sociale arbejdsdeling ser ud til at foregå altid og overalt - uden for såvel som inden for institutioner, dvs. gennem såvel diffust som systemiseret pædagogisk arbejde. Og det ser således ud til at både når *doxa* formuleres som *ortodoxa* som et svar på en *heterodox* udfordring, eller når *doxa* ekspliciteres som en dekonstruktion/rekonstruktion af positionen udefra, så træder den dominante positions inkonsistens, og dermed dens implicerede vilkårlige (symbolske) vold, frem med stor tydelighed.

Figur 1 og 2 samt teksten hertil findes i tekstens Appendiks I, placeret efter tekstens afsnit 7 Afslutning og inden tekstens afsnit 8 Litteratur.

7 Afslutning

Omsorgsarbejde ser ud til at implicere udøvelsen af inferiøre gerninger på

baggrund af personlige kompetencer og ser ud til overvejende at udøves af (biologiske) kvinder med den gode vilje som indiskutabel begrundelse, og dette sammenholdes med køn som social kategori (med arbejdsdelingen mellem kønnene som særtilfælde af en social arbejdsdeling). Samtidig forekommer det at en kritik af det arbejde som udføres med reference til den gode vilje, bliver illegitim; den (personliggjorte) gode vilje ikke må udfordres.

En inddeling efter biologisk køn ser ud til at reproducere og udbygge en ide/ideologi om det biologiske - som i menneskehedens efterhånden lange historie er blevet et umiddelbart genkendeligt karakteristikum - som væsentligste forklaring, hvilket kan medvirke til at forklare trægheden i forandringen af forholdet mellem kønnene; en orden som har været tusindvis af år undervejs, som er indstiftet pr. kup og indlejret i kroppen, og som derfor næppe omstyrtes pr. dekret eller ide. Desuden ser det ud som om allerede privilegerede tildeles privilegier på bekostning af allerede ikke-privilegerede, så maskuline (dominante) kvinders interesser fremmes på bekostning af alle andre kvinder (eller mere generelt, så alle privilegeredes, maskulines, dominantes interesser fremmes på bekostning af alle andres) hvilket forstærkes med henvisning til den indiskutable gode vilje. Hvem der i sidste ende må betale prisen for dette, feminine (dominerede) kvinder eller feminine (dominerede) mænd, er et empirisk spørgsmål. Imidlertid tyder fx resultaterne præsenteret i Nielsen (1995) og i Bourdieu (1962, gennemgået i Callewaert 1997), samt en generel 'feminisering' af samfundet på at feminine (dominerede) mænd (som ifølge Bourdieu 1986, pp. 126-131 typisk er landarbejdere og småhandlende der er næsten uden symbolske kompetencer til at sanktionere deres praktiske kompetencer) sorteres helt ud.

Men heller ikke en feminisering må ses som en essens (fx knyttet til det biologisk kvindelige/hunlige), men det ser ud til at omsorg, køn, den gode vilje og en feminisering følges ad på en måde så man må spørge om feminisering, privatisering af 'omsorg', inderlig-/personliggørelse af evnen til at udføre 'omsorg' er sider af samme sag, nemlig et mellemlagsbåret social-liberalt projekt som bl.a. implicerer en form for afvikling af samfundet som sådan hvor enhver ses som sin egen lykkes smed, som implicerer en endimensionalitet uden plads til symbolske medbetydninger eller til refleksion i andet end måske netop symbolske udgaver, og hvor arbejde udført med den gode vilje som begrundelse, legitimerer sig selv hvor alting tages for pålydende, som om der ikke findes implicite regler, som om al mellemmenneskeligt forhandles i magtfri samtaler ud fra en forestilling om at der intet er i forvejen, historieløst (jf. også diskussionerne af neoliberalismens konsekvenser i Bourdieu 2001 eller af det økonomiske felt i Bourdieu 2002). Feminiseringen ser desuden ud til at udtrykke en meritokratisk tendens: Generelt opnår piger/kvinder bedre skoleresultater end drenge/mænd - hvilket imidlertid også kan læses som at drenge/mænd ikke behøver så gode skoleresultater som piger/kvinder for at opnå samme sociale placering. I næste omgang og med reference til figuren hos Bourdieu (1999, p. 19) med homologe modsætningspar betyder det at på trods af at skolen (indendørs) ser ud til tendentielt at være et feminint domæne,

lykkes det alligevel biologiske mænd at dominere selvom de tendentielt ikke opnår de højeste resultater her. Dvs. at dominansen opretholdes/udbygges i stedet for det modsatte, muligvis med andre konkrete personer på de forskellige positioner, men ikke så dominansen forsvinder.

Således kunne det se ud som om en modernisering og feminisering af samfundet er to sider af samme sag, nemlig som bevægelsen fra opdelt domæner (stort set sammenfaldende social og fysisk adskillelse med mændene udenfor og kvinderne indenfor, jf. Bourdieu 1999, p. 19) til ét domæne indenfor med kamp mellem de biologiske køn om samme arbejde/arbejdspladser. En bevægelse som forsøgsvis kunne beskrives som overgangen fra aristokrati/fallokrati til meritokrati/(cunnokrati?).

En betingelse for kvinders succes kunne således se ud til at være at kampen står 'indenfor', i det feminine rum, i kvindernes privilegerede domæne. Samtidig ser det også ud som om "la donna e mobile", at kvinden er bevægelig/mobil, som det synges hos Verdi i *Rigoletto*, og at det er en mindst lige så væsentlig betingelse. Det væsentlige er dog at der i denne sammenhæng er tale om at det er kvinden i en feminin (domineret) position som er mobil - eller omvendt fordi den feminine (dominerede) position kendetegnes ved at stå til rådighed for den maskuline (dominante) - hvilket også stemmer overens med det som påpeges i Bourdieu (1990a, 1999), at (køns)kampen ikke består i at biologiske mænd undertrykker biologiske kvinder, men at kvinder er udelukket fra kampen som står mellem mænd og har kvinden som præmie.

Imidlertid er det spørgsmålet om kvinder i praksis opnår deres positioner primært ved anvendelsen af andre kampmidler end mænd (når bortses fra ligestillingsretorikken), dvs. at spørgsmålet er om kvinder opnår deres positioner på grund af deres 'bløde' eller 'kvindelige' kvalifikationer eller egenskaber. Det forekommer måske snarere tværtimod som om kvinder i kampen med mænd såvel som indbyrdes om positioner, må kæmpe endnu hårdere end mændene for at opnå/indtage positionerne. Og det ser ud som om disse kampe føres med reference til netop de krævede egenskaber og ikke til specifikt 'kvindelige' - eller rettere at de kvinder som faktisk opnår positionerne, ganske vist skal kæmpe hårdere end mændene, men at de opnår positionerne *på grund af* og ikke *på trods af* deres kompetencer/egenskaber¹².

Således ser det ud som om en særbehandling som foretages i forhold til biologisk køn i stedet for at udligne forskelle, risikerer især at udbygge forskellene inden for gruppen af fx biologiske kvinder fordi de dominante (som sædvanlig) opnår privilegier på bekostning af de dominerede. Dette refererer til det allerede nævnte forhold, at det ser ud som om udviklingen af teorier for "omsorg" frem for noget andet kan konstrueres som en indsats i kampen om arbejdspladser dels mellem pædagoger og fx sygeplejersker, dels internt i de pågældende grupper. Denne funktion forstærkes eller understøttes i og med en (meritokratisk) reference til skole og uddannelse som skal garantere at disse

---

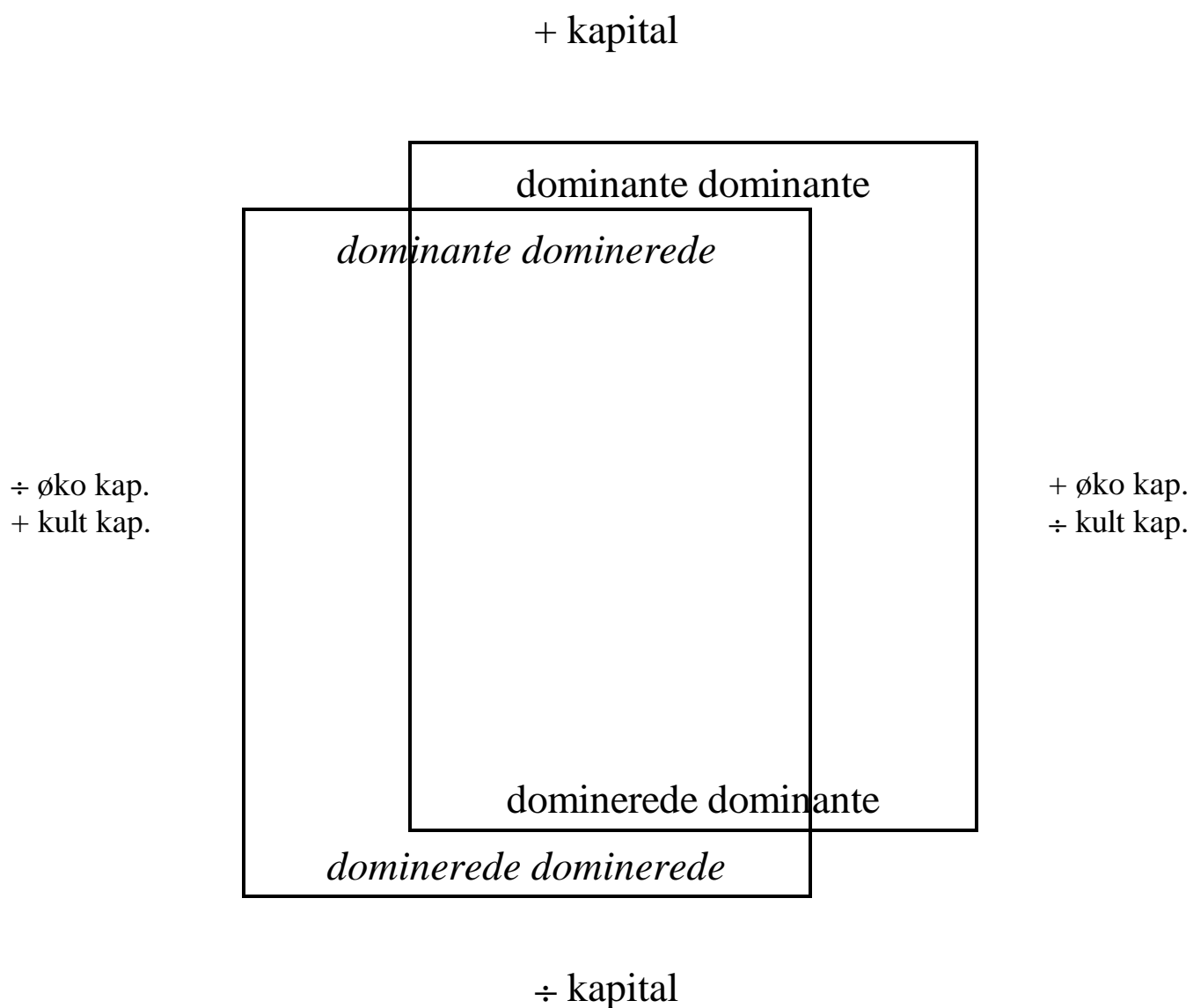
¹² Dette refererer til en diskussion af Bourdieus begrebmæssige konstruktioner *position*, *disposition* og *prise de position* som ikke skal udfoldes her.

teorier for "omsorg" er til stede, angiveligt som nødvendigt beredskab for udførelsen af det praktiske arbejde, men snarere alene fungerende som socialt sorteringsredskab. Dermed bliver udviklingen dobbelt paradoksal: Længere og længere skolegang opøver en praktisk kompetence til at gå i skole, men opøvelsen ser ud til at ske på bekostning af muligheden for at opøve de praktiske kompetencer til at udøve det job som uddannelsen giver adgang til (efter Bourdieu *et al.* 1999, pp. 181-188).

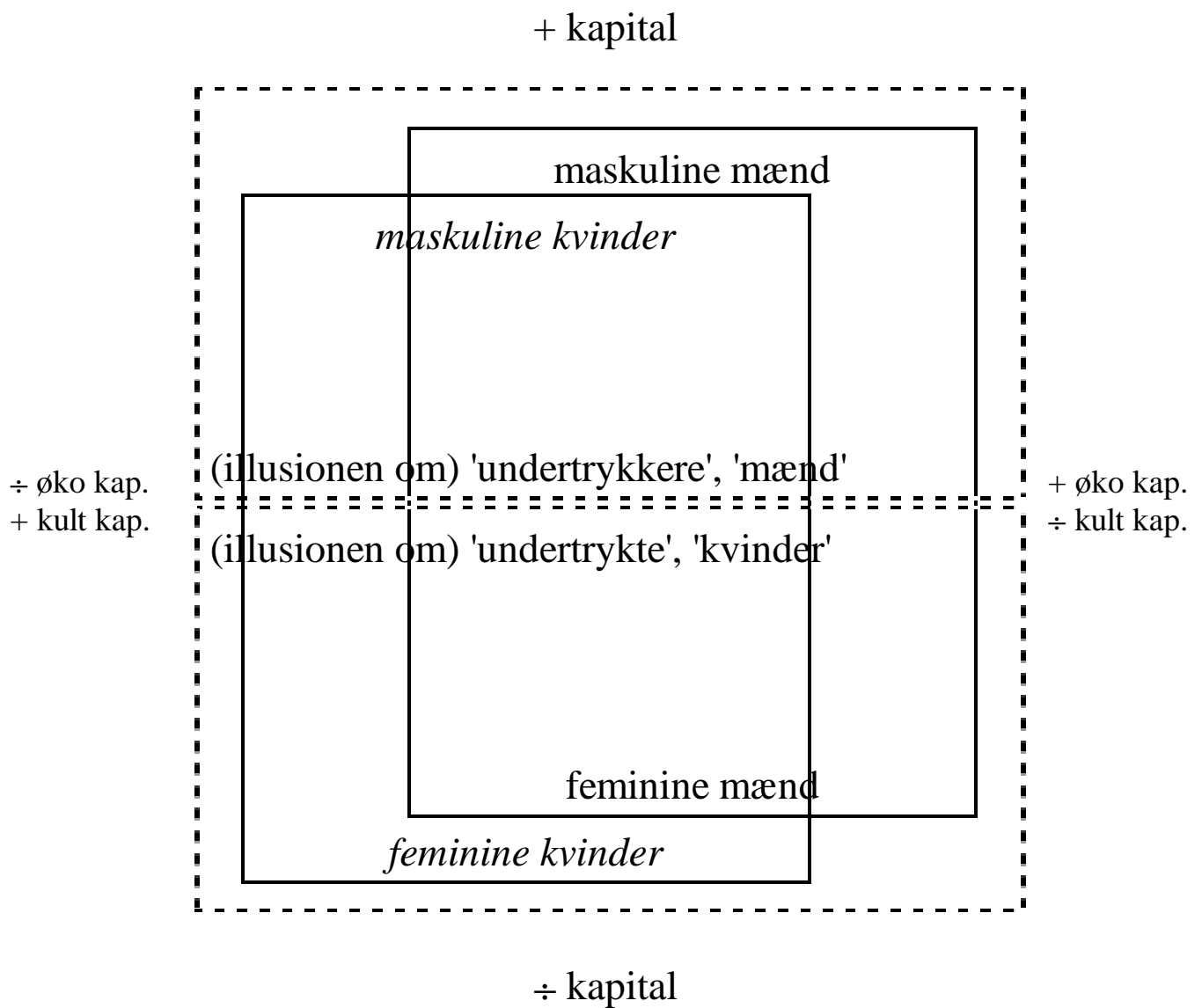
Den kamp som føres for at hjælpe en underprivilegeret gruppe til at opnå privilegier (*in casu* biologiske kvinder), føres som om det er hele gruppen som er underprivilegeret. Imidlertid skjules herved i det mindste to forhold: Dels er ikke hele gruppen af biologiske kvinder underprivilegerede, dels er ikke hele gruppen af biologiske mænd overprivilegerede. Det ser med andre ord ud som om en ligestillings-intention som går ud fra biologisk køn, virker i retning af at privilegere den gruppe som taler, og som anerkendes for at tale på vegne af hele gruppen, og ikke hele gruppen som sådan. Således ser det ud som om at denne gruppe i praksis taler på vegne af sig selv og opnår privilegierne på bekostning af resten af gruppen. Snarere end at være kendetegnende alene for kønsdiskussionen, ser det ud til at være generelt kendetegnende for det der sker når nogen taler på vegne af andre. Dvs. at det ser ud til at det såkaldte repræsentative demokrati er kendetegnet ved i praksis ikke at være repræsentativt og i stedet at favorisere den lille gruppe som taler, på bekostning af de grupper de taler på vegne af. Dette at tale på andres vegne med henvisning til at det sker med gode intentioner implicerer således at repræsentanternes interesser tilgodeses på bekostning af de repræsenterede (jf. diskussionen i Nørholm 2001a), og det ser ud til at det efterhånden må regnes for et kendetegn ved samfund efter det moderne at denne hensyntagen og handlen på vegne af andre resulterer i at forskellene i fordelingen af sociale og symbolske goder øges i stedet for det modsatte, samt at dette forhold, for at kunne fungere så massivt, miskendes af alle på alle niveauer.

Tilsvarende ser de ovenstående forhold ud til at gøre sig gældende også i forbindelse med den indiskutable og/eller indiskutabelt gode intention som ligger bag udøvelsen af 'omsorg' i professionelt regi, og det som savnes, er derfor en grundlæggende objektivisering ikke alene i *forståelsen af*, men også i *den konkrete udøvelse* af professionel pasning. Eller for at vende tingene på hovedet, så antydes det at når den enkelte omsorgsudøver i professionelt regi retorisk/symbolsk fastholder at hun investerer sin *person* og sin *gode vilje*, og når dette også fastholdes af alle andre involverede, så ses det hvordan en udøvelse af 'omsorg' i professionelt regi med et pædagogisk indhold som er klassespecifikt, og som dermed indebærer udøvelsen af en klassespecifik symbolsk vold, indebærer en overførsel af én social gruppes vilkårlige normer på bekostning af alle andre grupper. Dermed antydes også en pædagogisk-sociologisk (reproducerende) funktion, samtidig med at det ser ud som om personliggørelsen forstærkes af illusionen om den oplyste handling. Imidlertid ser dette dog ud til at være inkonsistent i og med en samtidig reference til handlinger som påberåbes at være på én gang villedede og biologisk betingede.

Appendiks I Figurer

Figur 1: Grundfigur for modellen

Figur 2: Arbejdsdelingen mellem kønnene som særtilfælde af en social arbejdsdeling

Tekst til Figur 1 og 2

Ifølge Bourdieu (1986, især pp. 126-131) er feltet af livsstile (feltet af sociale positioner) homologt med feltet af stillingtagener, og feltet af stillingtagener formidles til feltet af livsstile af et homologt felt af *habitus* (dispositioner). Denne formidlingen (via *habitus*) ser ud til at foregå begge veje, sådan at kender man en stillingtagen, kan man (tendentielt) teoretisk rekonstruere den korresponderende livsstil som den pågældende stillingtagen formidles til, og kender man en livsstil, kan man (tendentielt) teoretisk rekonstruere den korresponderende stillingtagen som den pågældende livsstil formidles til (jf. også Nørholm 2001b). Dvs. at livsstil og stillingtagen er to sider af samme mønt, formidlet af *habitus*. En væsentlig forudsætning er at den relative afstand mellem positioner i homologe felter er den samme, dvs. at homologe felter er ordnet efter den samme struktur, hvilket også forekommer at være den rimeligste fortolkning af ordet "homolog".

I Figur 1 gentages figuren fra Nørholm (2001a, p. 560). Her foreslås med fuldt optrukne streger en afbildning/konstruktion som forsøger at tage hensyn til at også biologiske kvinder indtager dominante (maskuline) positioner, og at også biologiske mænd indtager dominerede (feminine) positioner i et felt.

I Figur 2 foretages afbildningen i et socialt rum med to dimensioner: kapitalomfang respektive kapitalsammensætning. Desuden er en mere vulgær basis-/overbygnings-forståelse forsøgt afbildet ved hjælp af stiplede linjer. Skulle den implicerede forståelse af social homogenitet fremgå, skulle 'overbygning' ('mænd', 'undertrykkere') henholdsvis 'basis' ('kvinder', 'undertrykte') dog nok snarere afbildes som punkter i det sociale rum - hvilket ville accentuere det urimelige i denne vision.

Appendiks II Tak for hjælpen

Tak til adjunkt Kim Esmark, Institut for Historie og Samfundsforhold, Roskilde Universitetscenter, til lektor Eva Gulløv og ph.d.-studerende Charlotte Palludan, Institut for Pædagogisk Antropologi, til ph.d.-studerende Birgit Heimann Hansen, Institut for Pædagogisk Sociologi, alle Danmarks Pædagogiske Universitet, og til lektor Peter Ø. Andersen, Institut for Filosofi, Pædagogik og Retorik, Københavns Universitet, for meget værdifulde kommentarer til udkast til teksten på forskellige stadier i tilblivelsesprocessen.

Teksten er desuden fremlagt for og diskuteret af deltagerne i Workshop A i Landsseminaret i pædagogisk forskning og uddannelsesforskning 2003 på Roskilde Universitetscenter: ph.d.-stipendiat Ulla Thøgersen, Institut for Læring, Aalborg Universitet, ph.d.-studerende Camilla Schmidt, ph.d.-studerende Inge Weicher og professor Kirsten Weber, alle Institut for Uddannelsesforskning, Roskilde Universitetscenter, forskningsassistent Hanne Thomsen, Institut for Psykologi og Filosofi/Videnskabsteori, Roskilde Universitetscenter, samt professor Finn Hauberg Mortensen, Dansk Institut for

Gymnasiepædagogik, Syddansk Universitet. Kommentarerne fra Workshop A er ikke indarbejdet i teksten som - ud over det tilføjede English abstract - er identisk med den tekst som blev fremlagt på Landsseminaret i pædagogisk forskning og uddannelsesforskning 2003 på Roskilde Universitetscenter.

8 Litteratur

- Andersen, P.Ø. (1996): *Pædagogens praksis*. Socialpædagogisk Bibliotek, Munksgaard, København.
- Bachelard, G. (1976): *Nej'ets filosofi*. Vinten.
- *Bibelen*, i oversættelse autoriseret ved kongelig resolution af 19. februar 1992.
- Borgnakke, K. (1998): "Koblinger - mellem kritiske læringsteorier og empirier om praksis". In: Bjerg, J. (red.): *Pædagogik - en grundbog til et fag*. Hans Reitzels Forlag, København, pp. 294-324.
- Bourdieu, P. (1962): "Célibat et conditions paysanne". *Études rurales*, nr. 5/6 (april-september), pp. 32-136.
- Bourdieu, P. (1971): *Ésquisse d'une théorie de la pratique - précédé de trois études d'ethnologie kabyle*. Librairie Droz, Geneve.
- Bourdieu, P. (1977): *Outline of a theory of practice*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Bourdieu, P. (1980): *Le sens pratique*. Éditions de Minuit, Paris.
- Bourdieu, P. (1986): *Distinction. A social critique of the judgement of taste*. Routledge & Kegan Paul.
- Bourdieu, P. (1990a): "La domination masculine". *Actes de la recherche en sciences sociale*, 84, pp. 2-31, Paris.
- Bourdieu, P. (1990b): *The Logic of Practice*. Polity Press, Cambridge.
- Bourdieu, P. (1990c): "Animadversiones in Mertonem". In: Clark, J., Modgil, C, Modgil, S. (red.): *Robert K. Merton: Consensus and Controversies*. Falmer Press, London, pp. 297-301.
- Bourdieu, P. et al. (1993): *La misère du monde*. Éditions du Seuil, Paris.
- Bourdieu, P. (1997): "Det dobbelte brud". In: *Af praktiske grunde*. Reitzels Forlag, pp. 89-96.
- Bourdieu, P. (1999): *Den maskuline dominans*. Tiderne Skifter.
- Bourdieu, P. (2001): "Neoliberalismen eller forsøget på at virkeliggøre en utopi om udbytning uden grænser". *GRUS*, nr. 62, Århus, pp. 59-65.
- Bourdieu, P. (2002): "Det økonomiske felt". *Dansk Sociologi*, nr.1, København, pp. 13-39.
- Bourdieu, P. & Passeron, J-C. (1990): *Reproduction in Education, Society and Culture*. 2nd edition. SAGE, London.
- Bourdieu, P. & Wacquant, L.J.D. (1992): *An Invitation to Reflexive Sociology*. Polity Press, London.
- Brinkkjær, U. & Nørholm, M. (2000a): "Hvorfor er det så svært at omsætte teori til praktik?". In: Olesen, S.G. (red.): *Pædagogiske praktikker*. Forlaget PUC, Viborg, pp. 32-49.
- Brinkkjær, U. & Nørholm, M. (2000b): "Om fornuften i skolegørelsens ufornuft". In: Olesen, S.G. (red.): *Pædagogiske praktikker*. Forlaget PUC,

Viborg, pp. 200-218.

- Brinkkjær, U. & Nørholm, M. (2002): "Praktisk teori på ethjulet cykel - om mellemuddannelsernes dilemma mellem skole og arbejde". *Danmarks pædagogiske Tidsskrift*, 2, 02, maj. København, pp. 82-91.
- Broady, D. (1991): *Sociologi och epistemologi*. HLS Förlag, Stockholm.
- Broady, D. & Callewaert, S. (1994): "Sociologiens epistemologi eller sociologiens sociologi?". In: Callewaert *et al.* (reds.): *Pierre Bourdieu. Centrale tekster inden for sociologi og kulturteori*. Akademisk Forlag, pp. 132-163.
- Callewaert, S. (1997): *Bourdieu-studier*. Institut for Filosofi, Pædagogik og Retorik, Københavns Universitet.
- Callewaert, S. (1998): "Forståelse og forklaring i de sociale videnskaber, ifølge Pierre Bourdieu". In: *Bourdieu-studier II*, Institut for Filosofi, Pædagogik og Retorik, Københavns Universitet, pp. 111-185.
- Callewaert, S. (2001): "På vej mod en generel teori om professionel viden og handlen". In: Petersen (red.): *Praktikker i erhverv og uddannelse*. Akademisk, pp. 123-147.
- Callewaert, S. (2002): "Interview med Staf Callewaert den 23. juni 2001". In: *Videnskab & engagement*. Forlaget PUC, Viborg, pp. 114-209.
- Callewaert, S. (2003): "Pierre Bourdieu om forståelse som metode i sociologisk forskning". In: *Fra Bourdieus og Foucaults verden - pædagogik og sociologi, diskurser og praktikker, efter det moderne*. Akademisk, pp. 312-330.
- Callewaert, S. & Petersen, K.A. (1994): "Det mandlige herredømme i middelhavskulturen ifølge Pierre Bourdieu". In: Callewaert *et al.* (reds.): *Pierre Bourdieu. Centrale tekster inden for sociologi og kulturteori*. Akademisk Forlag, pp. 20-48.
- Durkheim, É. (1975): *Opdragelse, uddannelse og sociologi*. 11x18/samfund, Carit Andersens Forlag.
- Hansen, E.J. (1995): *En generation blev voksen*. SFI 95:8, København.
- Järvinen, M. (1999): "Immovable magic - Pierre Bourdieu on gender and power". *NORA*, no. 1, vol. 7, Scandinavian University Press, pp. 6-19.
- Jørgensen, A.M. (1993): *En diskussion af: Hvilken betydning har teori for praktik? Hvad er erkendelsesgrundlaget for praktik? Her relateret til et konkret empirisk observationsstudie*. Kandidatspeciale, Institut for Pædagogik, Københavns Universitet. Klausuleret.
- Korpi, W. & Palme, J. (1998): "The paradox of redistribution and strategies of equality: welfare state institutions, inequality and poverty in the Western countries". *American Sociological Review*, vol. 63 (october), pp. 661-687.
- Larsen, K. (1993): *Teori og praksis i sygeplejerskeuddannelsen*. Kandidatspeciale, Institut for Pædagogik, Københavns Universitet. DSH's Skrift-serie nr. 16, 1994, Århus.
- Madsen, L. (1993): *Information og vejledning af patienter i det sociale rum*. Kandidatspeciale, Institut for Pædagogik, Københavns Universitet. Klausuleret.
- Munk, M.D. (2001): "Uddannelse som ulighed og strukturel homologi". In: Petersen, K.A. (red.): *Praktikker i erhverv og uddannelse*. Akademisk, pp. 225-271.

- Muschinsky, L.J. (upubl.): "3. Om mellemlagslivet og dets naturalisering". Fotokopieret materiale, Institut for Filosofi, Pædagogik og Retorik, Københavns Universitet.
- Nielsen, K. (1995): "Mellem to stole". In: Petersen, K.A. (red.): *Praktikteori i sundhedsvidenskab*. Akademisk Forlag, pp. 154-170.
- Nørholm, M. (1994): "Det dobbelte brud". In: Callewaert *et al.* (reds.): *Pierre Bourdieu. Centrale tekster inden for sociologi og kulturteori*. Akademisk Forlag, pp. 109-110.
- Nørholm, M. (1995): "Forholdet mellem observatør og det observerede i videnskab, forvaltning og undervisning - mellem Niels Bohr og Pierre Bourdieu". In: Petersen, K.A. (red.): *Praktikteori i sundhedsvidenskab*. Akademisk Forlag, pp. 31-43.
- Nørholm, M. (1997): "Resume, analyse og kritik af *Evaluering af Sygeplejerskeuddannelsen*" Del I og II. *Klinisk sygepleje* nr. 1, pp. 34-44 og nr. 2, pp. 84-92. Munksgaards Forlag.
- Nørholm, M. (2001a): "Uddannelsesevalueringer og social reproduktion - Præliminære overvejelser over konstruktionen af et forskningsobjekt". In: Petersen, K.A. (red.): *Praktikker i erhverv og uddannelse*. Akademisk, pp. 549-575.
- Nørholm, M. (2001b): "The Social and Symbolic Function of Evaluations in Modern Society". Paper delivered at RUC 3-4 december 2001, at Seminar for PhD-students and scholars: "The Idea and Practice of Evaluation in Modern Society".
- Nørholm, M. (2003) "Omsorgen, kønnet og konstruktionen". In: *Pædagogisk Sociologi*. Danmarks Pædagogiske Universitets Forlag, pp. 263-280.
- Nørholm, M. & Brinkkjær, U. (2003 *pro manuscripto*): "What is the status of practical theory? - discussing the relation between human practical action and an accompanying discourse". In: Callewaert, S. & Lindblad, S. (2003)(eds.): *Ukendt titel*. Uppsala Universitet, pp. ukendt.
- Petersen, K.A. (1992/3): *Den praktiske erkendelse*. Magisterkonferensspeciale. Institut for pædagogik. Københavns Universitet.
- Petersen, K.A. (1996): "Den situationsbundne kundskab". In: Jørgensen, E.B. (red.): *Sundhedsvidenskabelige praktikker*. Akademisk Forlag, pp. 321-331.
- Petersen, K.A. (1997/8): *Sygeplejevidenskab - myte eller virkelighed?*. Det Sundhedsvidenskabelige Fakultet, Aarhus Universitet, i samarbejde med Danmarks Sygeplejerskehøjskole ved Aarhus Universitet.
- Petersen, K.A. (2001): "Om teoriens rolle i professionspraktikker og uddannelser hertil". In: Petersen, K.A. (red.): *Praktikker i erhverv og uddannelse*. Akademisk, pp. 148-187.
- Prieur, A. (1998): "Forholdet mellom kjønn og klasse med utgangspunkt i Bourdieus sosiologi". *Sosiologisk tidsskrift*, årg. 6, nr. 1-2, Scandinavian University Press, Oslo, pp. 131-147.
- Undervisningsministeriet (1996): *Evaluering af Sygeplejerskeuddannelsen*. Evalueringscenteret, Undervisningsministeriet, København.